ՀՏԴ 070 + 321](420)

Doi:10.54503/0135-0536-2023.3-59

ԱԶԳԱՅԻՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԼՈՆԴՈՆԻ «ՆՈՐ ԿՅԱՆՔ» ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆՈՒՄ (1898–1902 թթ.)*

ԳԵՂԱՄ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ «Նոր կյանք», Արփիարյան, Վերակազմյալ հնչակյան կուսակցություն, Օսմանյան Թուրքիա, ազատագրական գաղափարախոսություն, Արևմտյան Հայաստան, Եվրոպա, Ռուսաստան, Արդուլյան:

Ն ա խ ա բ ա ն

1890-ական թվականներին հնչակյան կուսակցության ծավալած գործունեությունը ցույց տվեց պայքարի՝ իրենց ընտրած ուղու անարդյունավետությունը: Հնչակյան գործիչների միջև գաղափարական տարաձայնությունների խորացումը հանգեցրեց կուսակցության պառակտմանը: Նախկին գործելակերպը քննադատող և սոցիալիզմի քարոզչությունն Արևմտյան Հայաստանում մերժող գործիչները՝ Արփիար Արփիարյանի գլխավորությամբ, հեռացան կուսակցության ղեկավար Ավետիս Նազարբեկյանից ու ստեղծեցին զուտ ազգային հիմքի վրա կանգնած նոր կուսակցություն, որն ավելի ուշ՝ 1898 թ., կոչվեց «Վերակազմյալ հնչակյան» անունով[1]: 1896 թ. բաժանումից հետո Արփիարյանի կողմնակիցները 1897 թ. Լոնդոնում սկսեցին հրատարակել «Մարտ» թերթը, որը, փոքրածավալ էր և հնարավորություն չէր տալիս հայ ժողովրդին հուզող խնդիրների վերաբերյալ իր էջում զետեղել կուսակցության առաջնորդ ու տեսաբան Ա. Արփիարյանի և իր համախոհ այլ գործիչների տեսակետներն ազգային խնդիրների վերաբերյալ: Այդ պատճառով 1898 թ. Լոնդոնում սկսեց հրատարակվել «Նոր կյանք» անունով հանդեսը[2]: Այն լուսաբանելու էր թե՛ ազգային ժամանակակից կյանքը, թե՛ Եվրոպական երկրների քաղաքականությունը Հայկական հարցում: Արփիարյանն առաջ էր քաշում մամուլի միջոցով հայ կյանքի բացասական երևույթները վեր հանելու խնդիրը, որովհետև, նրա համոզմամբ, ժողովուրդները հզորանում են միայն իրենց կյանքի ամենախիստ քննադատությամբ[3]:

---

* *Ներկայացվել է 12. IX. 2023 թ., գրախոսվել է 20. IX. 2023 թ., ընդունվել է տպագրության 29. XI. 2023 թ.:*

[1] *Տե՛ս Պատմութիւն Սոցիալ-Դեմոկրատական Հնչակեան կուսակցութեան, 1887–1962. 1962, Հ ո վ հ ա ն ն ի ս յ ա ն. 1968, 19–39, Հ ա մ բ ա ր յ ա ն. 1990, Հ ո վ հ ա ն ն ի ս յ ա ն. 2012, Մ ա ն ո ւ կ ե ա ն. 2014:*

[2] *Հայ պատմագիտության մեջ խնդրո հարցին անդրադարձել են՝ Ա. Համբարյանը (Հ ա մ բ ա ր յ ա ն. 1990, 188–190), Ս. Սարգսյանը (Ս ա ր գ ս յ ա ն. 2017, 623–628), Գ. Հովհաննիսյանը (Հ ո վ հ ա ն ն ի ս յ ա ն. 2012):*

[3] *«Նոր կեանք» (Լոնդոն), 1898, թիւ 1, 1:*

Պարբերականի ընդհանուր բնութագիրը

«Նոր կյանքը» հրատարակվել է ամիսը երկու անգամ: Ա. Արփիարյանի խմբագրության շրջանում այն եղել է որպես ազգային, գրական ու քաղաքական հանդես: Ազգային-քաղաքական բնույթի հոդվածների մեծ մասը գրել է Արփիարյանը, ով ստորագրել է «Ա. Արփիարյան», ինչպես նաև՝ «Սկեպտիկ», «Հրազդան» ծածկանուններով: Պարբերականին աշխատակցել են Արշակ Զոպանյանը, Երվանդ Օտյանը (Երօտ), Լևոն Բաշալյանը (Լ. Զարթումյան), Սուրեն Պարթևյանը, Վահրամ Սվաճյանը և այլոք: Արփիարյանի խմբագրությամբ «Նոր կյանքը» հրատարակվել է մինչև 1901 թ. մայիս ամիսը, որից հետո խմբագրությունն անցել է Վերակազմյալ Հնչակյան հայտնի գործիչ Ա. Արզույանի (Վահե Զավեն) և նրա համախոհների ձեռքը: Պարբերականը՝ «Հրատարակութիւն Հնչակեան կուսակցութեան» վերտառությամբ[4], վերածվում է շեշտված մարտական օրգանի: Նրա հոդվածները դառնում են անստորագիր, իսկ բովանդակությունը հիմնականում հանգում է մեկ գլխավոր մտքի՝ դա հայ ժողովրդի վճռական ու հարատև պայքարն է իր ազատության համար: «Նոր կյանքը» լույս է տեսնում մինչև 1902 թ. հունիսի 15-ը: Պարբերականն ունեցել է «Թուրքիոյ չորս կողմը», «Թղթակցութիւններ», «Նամակ Կ. Պոլսանէն», «Ասպատակները», «Ազատ խոսք» բաժինները:

Ազգային-հասարակական խնդիրների քննարկումը պարբերականում

Ազգային ճիշտ քաղաքականություն մշակելու համար Արփիարյանն անխուսափելի և հրատապ պարտականություն էր համարում ոչ վաղ անցյալի արևմտահայերի ազգային իշխանությունների վարած քաղաքականության համակողմանի ուսումնասիրությունը: Այդ քաղաքականությունը վարում էին ազգային պահպանողականները: Այն ժամանակագրական առումով ընդգրկում է 1870–1890-ական թվականները: «Կ. Պոլսի պահպանողական վարչությունը» վերնագիրը կրող այդ ուսումնասիրությունն ընդարձակ հոդվածաշարով լույս տեսավ «Նոր կյանքի» 1898, 1899 թթ. համարներում[5]:

Առաջին իսկ հոդվածում հրապարակախոսը պարզում է իր նպատակը, ըստ որի՝ ազգի ճանապարհն ապահով շարունակելու համար «միշտ նայենք ետեվնիս, ուր թողած ենք մեր հանրային իմաստութեան կամ տխմարութեան արձանագրութիւնները կրող յիշատակները»[6]: Այս միտքը, ըստ էության, պարբերականի գաղափարական ուղենիշների մեջ առանցքային տեղ է գրավում: Հոդվածաշարում ցույց է տրվում, որ պահպանողական վարչությունը, ունենալով Հով. Նուրյանի, Սիմոն Մաքսուդ Բեյի նման ղեկավարներ, ընդառաջելով սուլթանի ցանկությանը՝ ձգտում էր սահմանափակել պատրիարքի ընտրության ազգային իրավունքը և վերանայել արևմտահայերի ազգային սահմանադրությունը[7]: Հրապարակախոսը շեշտում է այն միտքը, որ չնայած Կ. Պոլսի պահպանողական վարչությունների գործունեության թուրքամետ

---

[4] *Նկատենք, որ պարբերականը Վերակազմյալ Հնչակյանների օրգանն էր:*

[5] *«Նոր կեանք», 1898, թիւ 1, 2, 3, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 1899, թիւ 10, 11, 12, 14, 16, 17:*

[6] *«Նոր կեանք», 1898, թիւ 1, 3:*

[7] *«Նոր կեանք», 1898, թիւ 2, 17–18:*

ընույթին՝ այնուամենայնիվ, դա սպասվածին հակառակ արդյունք տվեց. կաթողիկոս և պատրիարք ընտրվեցին ազգային հզոր դիմագիծ ունեցող անձնավորություններ՝ Մկրտիչ Խրիմյանն ու Մատթեոս Իզմիրլյանը: Արևմտահայերի ազգային սահմանադրությունը, որն արգելվել էր 1891 թ., նորից գործադրվեց 1894 թ., իսկ Պատրիարքարանից վտարվեցին կառավարության հլուհնազանդ հայ պաշտոնյաները:

«Նոր կյանքի» էջերում Արփիարյանն արժևորում է արևմտահայ հասարակական կյանքի նշանավոր դեմքերի գործունեությունը: Եթե նա բարձր է գնահատում Գրիգոր Օտյանին, Նահապետ Ռուսինյանին՝ համարելով արևմտահայ կյանքի վերածննդի «նախակարապետ ռահվիրաներ», ապա խիստ քննադատության է ենթարկում պահպանողականներ Հովհ. Նուրյանին և Սիմոն Մաքսուդին, որոնք, արևմտահայ հասարակական կյանքում լինելով ազդեցիկ անձնավորություններ, իրենց եռանդն ու ազդեցությունը վատնեցին ազգադավ գործերի վրա և չծառայեցին ժողովրդին[8]:

Պետք է ընդգծել, սակայն, որ ազգային պահպանողականների նկատմամբ Արփիարյանը տարբերակված մոտեցում էր ցույց տալիս: Եթե նա դատապարտում էր Նուրյանին ու Մաքսուդին, ապա դրվատանքի խոսքեր էր ուղղում Պալյան գերդաստանին, Գրիգոր Աղաթոնին, Հովհաննես Տերոյենցին, Ռթեոս Պերպերյանին, որոնք բազում ազգանպաստ գործեր են կատարել: Արփիարյանը կարողացավ վեր բարձրանալ ազգային պահպանողականների հետ ունեցած գաղափարական տարաձայնություններից և գնահատել նրանց մեջ եղած մեծությունները[9]:

«Նոր կյանքի» էջերում արծածվում էին արևմտահայ «ութսունականների» գաղափարական ուղենիշները: XIX դ. 80-ական թվականներին ձևավորված գրական այդ հոսանքի նպատակն ազգային ինքնագիտակցության, նրա պատմական հիշողության վառ պահելն էր, օտարամոլության դեմ պայքարը, խնդիրներ որոնց լուծման ուղիներից մեկն անցնում էր հայ գրականության բովով: Գրական այդ շարժման գաղափարական առաջնորդն Ա. Արփիարյանն էր: Այս նպատակադրումների իրականացման գործում խոշոր նշանակություն ունեցավ Կ. Պոլսում, 1884 թ. հունվարին «Արևելք» թերթի հրատարակությունը, որի մասին խոսվում է նաև «Նոր կյանքում»[10]:

Հանդեսը մեծ տեղ է հատկացրել նաև հայ ժողովրդի կյանքում եկեղեցու և հոգևորականության դերի հարցին: Հոգևորականների արատների քննադատությունից զատ՝ որպես հայրենասեր հոգևորականների տիպարներ պարբերականում բարձր են գնահատվել Մկրտիչ Խրիմյանն ու Ղևոնդ Ալիշանը: Արփիարյանի համոզմամբ՝ Խրիմյանը ժողովրդի «մեծագոյն ներկայացուցիչ, որի անձին մեջ նուիրագործած էր հայ հայրենիքի ու հայ ազգութեան գաղափարը»[11]:

Պարբերականի էջերում լուսաբանվել է 1870–1880-ական թվականներին Վան-Վասպուրականում «Արարատեան ընկերութեան» ծավալված կրթական-

---

[8] *«Նոր կեանք», 1900, թիւ 2, 28:*
[9] *«Նոր կեանք», 1900, թիւ 2, 27–30:*
[10] *«Նոր կեանք», 1900, թիւ 22, 341–346:*
[11] *«Նոր կեանք», 1898, թիւ 10, 156:*

լուսավորական գործունեությանը և դրանում Մ. Փորթուգալյանի, Մ. Խրիմյանի, Ա. Արփիարյանի, Մ. Ավետիսյանի, Գր. Արծրունու ունեցած դերակատարությանը[12]*:*

Եվրոպական պետությունների, Ռուսաստանի քաղաքականությունը և Հայաստանը

«Նոր կյանքի» էջերում լուսաբանվում է հայկական հարցում եվրոպական պետությունների վարած քաղաքականությունը: Բեռլինի կոնգրեսից հետո (1878 թ.) մի որոշ ժամանակ արևմտահայ մտավորականությունը դեռևս տարված էր մեծ պետությունների կողմից Արևմտյան Հայաստանի նահանգներում բարենորոգումների իրականացման պատրանքով: Պարբերականում բացահայտվում են մեծ պետությունների քաղաքական նպատակները: Ցույց է տրվում, որ եվրոպական պետությունների միջև պիտի լիներ ընդհանուր նպատակի շուրջ համագործակցություն, որը, սակայն, բացակայում էր: Դրա փոխարեն ավելի էր խորանում նրանց միջև տնտեսական հակամարտությունը: «Քաղաքական ծրագրեր» հոդվածում Արփիարյանը գրում էր, որ Գերմանիան նպատակ ուներ դուրս մղել Անգլիային իր գաղութներից: Հետևաբար, նրա վարած քաղաքականությունն Արևելյան հարցում բոլորովին հակառակ էր Անգլիայի քաղաքականությանը[13]*:*

Հրապարակախոսը տալիս է նաև թուրք-գերմանական հարաբերությունների օբեկտիվ գնահատականը: Ընդգծվում էր, որ Գերմանիան ինքն էր ձգտում իր ազդեցությունը տարածել Թուրքիայի վրա: Նա պատահական չէր համարում այն հանգամանքը, որ թուրքական բանակը մարզում են գերմանական սպաները[14]*: Արփիարյանը միանգամից ընդգծում էր, որ բացի Գերմանիայից, Թուրքիայում իրենց շահերն ունեին նաև Անգլիան, Ֆրանսիան, Ռուսաստանը, որոնք բացահայտ դժգոհ էին Թուրքիայում աճող գերմանական ազդեցությունից: Այդ հողի վրա հրապարակախոսն ուրվագծում էր ապագա Եոյակ համաձայնությունը (Անտանտ) և Գերմանիայի հետ նրա բախման անխուսափելիությունը: Պարբերականում ընդգծվում էր, որ մեծ պետություններին չի մտահոգում Օսմանյան կայսրության հպատակ ժողովուրդների ճակատագիրը: Արփիարյանն ընդունում էր եվրոպական պետությունների դերակատարությունը փոքր ժողովուրդների ճակատագրում: «Եվրոպան» հոդվածում նա գրում էր, որ Եվրոպայի համակրանքը կամ հակակրանքը արհամարհելու համար կամ հիմար պետք է լինել, կամ դավաճան: Ռուս-թուրքական (1877–1878 թթ.) պատերազմի օրինակով Արփիարյանը ցույց էր տալիս, որ Ռուսաստանի հաղթանակն իրենց շահերին անհամապատասխան գտնելով՝ եվրոպական պետությունները սահմանափակեցին Ռուսաստանի հաղթանակի պտուղները*[15]*: Սրանով հանդերձ հրապարակախոսը ճիշտ չէր համարում Եվրոպային չափից դուրս վստահելը և գտնում էր՝ հայ ժողովուրդը չպետք է զբաղվի ինքնախաբեությամբ, այլ պետք է կարողանա հմտորեն օգտվել այն*

---

[12] *«Նոր կեանք», 1899, թիւ 15, 228–232, թիւ 16, 243–248, թիւ 18, 275–278:*
[13] *«Նոր կեանք», 1898, թիւ 6, 81–83:*
[14] *«Նոր կեանք», 1899, թիւ 20, 314–317:*
[15] *«Նոր կեանք», 1898, թիւ 16, 241–242:*

հանգամանքներից, որոնք առաջ են գալիս մեծ պետությունների հակամարտությունների ժամանակ[16]:

XIX դարի 80-ական թվականներին՝ Ալեքսանդր III ցարի օրոք, Ռուսաստանում խստացան ազգային հալածանքները, ուժեղացան հետադիմականները առաջադիմական գործիչների նկատմամբ: Հետադիմական այդ քաղաքականությունը քննադատվեց Արփիարյանի կողմից «Նոր կյանքում»[17]: *Նա ցույց էր տալիս, որ Ալեքսանդր III ցարի սպանությունից հետո (1881 թ.) Ռուսաստանի ներքին ու արտաքին քաղաքականությունն արմատապես փոխվեց: Պարբերականի էջերում Արփիարյանը խարազանում էր Կովկասի կառավարչապետ իշխան Գոլիցինի հայատյաց քաղաքականությունը*[18]: *«Ռուս պաշտոնական գաղտնի տեղեկագիր մը Կովկասի մասին» հոդվածում Արփիարյանը լուսաբանում էր կայսրության հպատակ ժողովուրդների նկատմամբ Ռուսաստանի վարած գաղութային քաղաքականությունը*[19]:

Հրապարակախոսն ընդգծում էր ուշադրավ այն հանգամանքը, որ տնտեսական մի շարք ցուցանիշներով Լեհաստանը, Ֆինլանդիան առաջ են անցել գաղութացնող երկրից՝ Ռուսաստանից: Կովկասում ցարիզմի վարած ռուսիֆիկացման քաղաքականության հարցերն են շոշափված «Կովկասի հայոց հիւծումը» հոդվածում[20]:

Ջանտեսելով Ռուսաստանի տիրապետության տակ գտնվող հայերի տնտեսական, մշակութային զարգացման փաստը՝ Արփիարյանը գտնում էր, որ ինքնակալության որդեգրած քաղաքական ուղղությունը տանում է «դեպի աշխարհակալող ցեղի բացարձակ տիրապետությանը»[21]:

Հայ ժողովրդի ազատագրության հիմնահարցը

«Նոր կյանքում» առանձին ուշադրության էր արժանացրել Հայկական հարցը: Պարբերականի խմբագիր Արփիարյանը համոզված էր, որ Հայկական հարցն արևմտահայ իրականության ծնունդ էր և ուներ իր առաջացման օբեկտիվ պատճառները: Այդ հարցը նա մանրազնին ուսումնասիրության է ենթարկել «Ծագում հայկական խնդրին» հոդվածաշարում[22]: *Այստեղ Արփիարյանը փաստերով ցույց է տալիս, որ թուրքահպատակ հայ ժողովրդի արդար բողոքը պատրիարքների ու արևմտահայերի Ազգային ժողովի միջոցով բազմիցս ներկայացվել է կառավարության քննությանը, սակայն ոչ մի քայլ չի ձեռնարկվել հայերի դրությունը լավացնելու համար*[23]: *Արևմտյան Հայաստանի գավառներից ստացված բազմաթիվ բողոքագրերի հիման վրա 1870 թ. արևմտահայերի Ազգային ժողովը կազմում է «Հայաստանի հարստահարութեանց քննիչ հանձնաժողով» կազմված 4 հոգուց: Այն, ուսումնասիրելով*

[16] *«Նոր կեանք», 1898, թիւ 8, 117–121:*
[17] *«Նոր կեանք», 1898, թիւ 8, 117–121:*
[18] *«Նոր կեանք», 1899, թիւ 9, 130–134:*
[19] *«Նոր կեանք», 1899, թիւ 10, 146–147:*
[20] *«Նոր կեանք», 1899, թիւ 20, 314-317:*
[21] *«Նոր կեանք», 1898, թիւ 12, 178–179*
[22] *«Նոր կեանք», 1900, թիւ 10, 148–152, թիւ 12, 180–183, թիւ 14, 215–219, թիւ 16, 245–250:*
[23] *«Նոր կեանք», 1900, թիւ 11, 169:*

արևմտահայերի հարստահարությունների մասին բոլոր բողոքները, կազմում է «Տեղեկագիր», որը 1872 թ. փետրվարին ներկայացվում է Ազգային ժողովի նիստում: Այն Արփիարյանը համարում է «Հայկական խնդրի հիմնաքարը»[24]*: Նա խորին երախտագիտության խոսք է ուղղում Խրիմյան Հայրիկին՝ «Մեծ հայրենասերին, որը ցնցեց հայությանը իրականությունը ամենուն աչքերուն առջև դնելով»*[25]*:*

Հայկական հարցին նվիրված հոդվածներում կարմիր թելի պես անցում է այն միտքը, որ Օսմանյան կայսրության մեջ արևմտահայերի դրությունը մազաչափ չի փոխվել, և ինչպես XIX դ. կեսերին, այնպես էլ դարավերջին թուրքական կառավարությունը «անխոտոր կերպով շարունակում է տիրապետող ցեղի ձգտումը՝ քրիստոնեաներին իր հայրենիքում բարոյապէս ու նյութապէս քայքայելու քաղաքականությունը»[26]*: Ըստ հրապարակախոսի՝ քրիստոնյաների վրա իսլամի գերիշխանության անխախտ պահպանումը եղել է օսմանյան Թուրքիայի քաղաքականության առաջնորդող գաղափարը*[27]*: «Նոր կյանքի» էջերում Արփիարյանը ցրում է հայ ազգային շրջաններում տարածված պատրանքը բարվոք թուրքական վարչություն հաստատելու վերաբերյալ՝ գրելով, որ Հայաստանի նկատմամբ թուրքական կառավարության վարած նենգ քաղաքականության մեջ ո՛չ հին թուրք կա, ո՛չ նոր թուրք, ո՛չ երիտասարդ թուրք, ո՛չ ծեր թուրք, այլ միայն՝ թուրք*[28]*:*

Հրապարակախոսը ցույց էր տալիս, որ, բացի թուրքական կառավարությունից, հայ ժողովուրդը բռնության ու հարստահատության է ենթարկվում նաև քրդերի և չերքեզների կողմից, որոնք հայ ժողովրդի համար կատարյալ պատուհաս էին դարձել: Շեշտվում էր հատկապես այն հանգամանքը, որ թուրքական կառավարությունը դիտավորյալ չի զինաթափում նրանց, ովքեր դարձել էին իր հակահայկական քաղաքական գործիքը[29]*:*

Իսկ մինչ այդ պարբերականում այն միտքն էր արծածվում, որ Հայկական հարցը դրսից ներմուծված չէր: Ցանկանալով հասնել իր օրինական, արդար, անվիճելի ազգային իրավունքների լուծմանը՝ հայ ժողովուրդը չի ձգտել օտար պետություններին ներքաշել իր և օսմանյան իշխանությունների միջև առաջացած խնդիրների լուծման մեջ[30]*:*

Հայկական հարցի լուծումը կապելով եվրոպական երկրների հետ՝ պարբերականն առաջ էր քաշում Արևմտյան Հայաստանում եվրոպական վարչություն հաստատելու խնդիրը: Արծարծելով Օսմանյան կայսրության վարչական բարեկարգության հարցը՝ «Նոր կյանքը» առաջ էր քաշում այն տեսակետը, ըստ որի՝ այդ պետությունը հնարավոր չէ բարեկարգել ներսից, «միայն իսլամներու միջոցով»[31]*:*

---

[24] «Նոր կեանք», 1900, թիւ 10, 148:
[25] «Նոր կեանք», 1900, թիւ 12, 180:
[26] «Նոր կեանք», 1900, թիւ 12, 180–183:
[27] «Նոր կեանք», 1900, թիւ 14, 215–219:
[28] «Նոր կեանք», 1900, թիւ 16, 246–250:
[29] «Նոր կեանք», 1900, թիւ 12, 180–183:
[30] «Նոր կեանք», 1898, թիւ 14, 210–213:
[31] «Նոր կեանք», 1899, Բ., թիւ 4, 49–52:

«Թուրքիայի բարեկարգմանը» հոդվածում Արփիարյանը բացահայտում է այն պատճառները, որոնք անհնարին են դարձնում երկրում բարենորոգումների իրականացումը: Նա շեշտում էր, որ դրա գլխավոր արգելանքներից մեկը իսլամն էր. մի կրոն, որը չի հանդուրժում տիրապետող թուրքի հավասարությունը քրիստոնյա «ռայաների» հետ: Մյուս կողմից՝ հրապարակախոսը թերահավատ էր թուրքերի առաջադիմության ձգտման հանդեպ: Նա նկատում է նաև, որ թուրքերի պատմության ասպարեզ մտնելը մարդկությանը բացի ավերածություններից որևէ օգուտ չտվեց[32]: Դրանից ելնելով՝ արվում էր այն եզրակացությունը, որ Օսմանյան կայսրության հպատակ ժողովուրդների ազատագրությունը կարելի է ապահովել միայն այդ ժողովուրդների ապստամբության ու եվրոպական զինական աջակցության միջոցով[33]:

Ազատագրական պայքարի հետագա ճիշտ ուղին գտնելու համար «Նոր կյանքը» կարևորում էր հայ բազմադարյան ազգային-ազատագրական շարժման, նրա անհաջողությունների պատճառների քննությունն ու իմաստավորումը: Մտորելով այս հարցի մասին՝ Արփիարյանը գտնում էր, որ ազատագրական շարժման անհաջողությունների գլխավոր պատճառը ժողովրդի կողմից իր փրկությունը իրենից դուրս փնտրելու մեջ էր: Ըստ նրա՝ հայ ազատագրական շարժման նշանավոր գործիչների՝ Ի. Օրու, Հ. Էմինի, Հ. Արղությանի, Մ. Խրիմյանի և այլոց ժամանակի պահանջներին համեմատ կազմված ծրագրերը չիրականացան, որովհետև «արտաքին հույսերեն զատ իրեն ուրիշ ապավեն պատրաստելու պետքը չզգաց հայ ժողովուրդը»[34]: Հրապարակախոսն իրավացիորեն գտնում էր, որ, օտարին դիմելուց զատ, պետք էր մտածել «սեփական ապավենի» ստեղծման մասին[35]:

Հայ ազգային-ազատագրական շարժման անհաջողության պատճառներից մեկն էլ Արփիարյանը համարում էր հայ ունևոր խավերի կողմից շարժմանն անհրաժեշտ չափով չաջակցելը: «Հրեաներեն օրինակ» հոդվածում նա ունևորներին կոչ էր անում օրինակ վերցնել հրեաներից, որոնք, չնայած ցրված են աշխարհով մեկ, բայց միավորվում են ազգային պետության ստեղծման գաղափարի շուրջը, իսկ հրեա հարուստներն իրենց դրամական միջոցները չեն խնայում այդ նպատակի իրագործման համար[36]: Հրապարակախոսը դատապարտում է արևմտահայ առևտրական դասին պատկանող «խումբ մը հայերի», որոնք մտահոգված միայն սեփական բարօրությամբ՝ քննադատում են անցյալի ազատագրական շարժումները, ոճիր են համարում ցանկացած ազատագրական գաղափար՝ որով հայ ժողովրդին մղում են հուսահատության[37]:

XIX դարավերջին Օսմանյան կայսրության հպատակ ժողովուրդների ազգային-ազատագրական շարժման վերելքի շրջանում սուլթանական բռնապետության դեմ ծավալվեց երիտթուրքական շարժումը: «Երիտասարդ թուրքերը» հոդվածաշարում խոսելով 1896 թ. Փարիզում երիտթուրքերի առաջնորդների հետ հնչակյանների հանդիպումների մասին, որոնց մասնակցել էր

[32] «Նոր կեանք», 1899, Գ., թիւ 5, 66–68:
[33] «Նոր կեանք», 1899, Բ., թիւ 4, 49–52:
[34] «Նոր կեանք», 1898, թիւ 18, 274:
[35] «Նոր կեանք», 1898, թիւ 18, 274:
[36] «Նոր կեանք», 1898, թիւ 20, 306:
[37] «Նոր կեանք», 1900, թիւ 2, 28–30:

նաև ինքը՝ Արփիարյանը, գրում էր՝ ընդհանուր համաձայնություն չկայացավ այն պատճառով, որովհետև երիտթուրքերի առաջնորդները հայտարարում էին, որ հայերը պետք է հրաժարվեն Արմտյան Հայաստանում բարենորոգումների պահանջից[38]: Այդ հանդիպումների ժամանակ երիտթուրքերը նաև պահանջել են հայերից համաձայնվել իրենց պայմաններին և հայկական նահանգների բարենորոգումները դիտարկել միայն Օսմանյան կայսրության բոլոր նահանգների բարենորոգումների համատեքստում[39]: Արփիարյանը կոչ էր անում հայ ազգային կուսակցություններին իրատես լինել, չոգևորվել ու վերացական գաղափարների հետևից չընկել[40]:

Ինչպես նշել էինք, 1901 թ. մայիսի 15-ից պարբերականն անցավ Վ. Արզումանի ձեռքը, ով կուսակցության արմատական թևի ամենաակտիվ գործիչն էր ու պատահական չէր, որ նրա ու համախոհների (Լ. Լարենց, Զ. Գոչյան, Ե. Զավուշյան և այլն) տեսակետներն իրենց արտահայտությունը գտան «Նոր կյանքում»: Պարբերականի անստորագիր հոդվածներն ուղղված էին հայ ժողովրդի բոլոր խավերին: Օրինակ՝ «Հայեր» հոդվածը կոչ է համայն հայությանը դուրս գալու երկչոտության, անտարբերության, վախկոտության թմբիրից: Ըստ խմբագրականի՝ «Վատհոգի և ստրուկ ժողովուրդ մը արժանի չէ հոգածության: Արհամարհանքն է իր բաժինը...»[41]: Հոդվածագիրը գտնում է, որ անօգուտ է հույսը դնել միայն դիվանագիտական միջամտության վրա, և կոչ է անում՝ ոչ թե հանդուրժել, դիմակայել բռնություններն ու հարստահարությունները, այլ ուժի դեմ ուժ հանել: Որպես օրինակ են բերվում թուրքական բռնապետության դեմ ծավալված մակեդոնացիների, արաբների, ալբանացիների ապստամբական շարժումները[42]: Հոդվածի հեղինակի համոզմամբ՝ ազատագրական պայքարի ելած ժողովուրդը չպիտի մտածի պարտության մասին, այլ պետք է զինվի ու պայքարի: Որպես հայ ազատագրական պայքարի հերոսական օրինակ՝ բերվում է հայտնի հայդուկ Մինաս Օղլուի (Հովհաննես Մինասյան) 1880-ական թվականներին թուրք-քրդական հարստահարությունների դեմ Փոքր Հայքում ծավալված պայքարը, որը պարբերականի էջերում տպագրվում է «Ասպատակները» խորագրի տակ[43]: Հայ ազատագրական պայքարի մարտավարության հանդեպ այս մոտեցումը արծարծվում է նաև 1901 թ. մայիսի 15-ից հետո լույս տեսած «Նոր կյանքի» բոլոր համարների հոդվածներում[44]:

Պարբերականում խոսվում է հայ կուսակցություններին դրամական աջակցության խնդրի մասին ևս: «Նոր եղանակը» հոդվածում խիստ քննադատության են ենթարկվում բոլոր նրանք, ովքեր դեմ են հայ հեղափոխական կուսակցություններին դրամ տալուն[45]: Այս համատեքստում է տեղավորվում «Հայ

---

[38] *«Նոր կեանք», 1900, թիւ 21, 323–326:*
[39] *«Նոր կեանք», 1901, թիւ 9, 116–117:*
[40] *«Նոր կեանք», 1900, թիւ 14, 210–212:*
[41] *«Նոր կեանք», 1901, թիւ 10, 145–146:*
[42] *«Նոր կեանք», 1902, թիւ 2, 18–20, թիւ 3, 34–35:*
[43] *Հանդեսի 1901 թ. թիվ 14-ից 24-ը ներառյալ:*
[44] *«Նոր կեանք», 1901, թիւ 11, 162–167, թիւ 12, 182–185, թիւ 13, 193–194, 194–198, թիւ 14, 210–211, թիւ 16, 241–243, թիւ 22, 321–322:*
[45] *«Նոր կեանք», 1902, թիւ 1, 2–3:*

հարուստը» հոդվածը, որտեղ հեղինակը ցասումով է գրում, որ «Հայ հարուստը երբեք չկարողացավ իր նյութական օժանդակությունն ինքնաբերաբար բերել «Հայ յեղափոխութեան» այն ջերմեռանդ փութկոտութեամբ, որ ստրկական դարերու ընթացքին մղեր էր զինքը եկեղեցիներ կառուցանելու ու անոնց խնկուող պատերուն վրայ իր անունին ծախու առնուած փառքը յաւերժացնելու»[46]:

«Նոր կյանքի» էջերում լուսաբանվում են XIX դ. վերջին և XX դ. սկզբին մի կողմից ՀՅԴ-ի և Վերակազմյալ հնչակյանների, մյուս կողմից հին հնչակյանների միջև ընթացող «միության» բանակցությունները, որոնք, ցավոք, անարդյունք եղան[47]:

Եթե հայ ազատագրական պայքարի մարտավարության հարցում Արփիարյանի և Արզույանի միջև գոյություն ունեին հակասություններ, ապա հայ բանվորների դասակարգային պայքարի, պրոլետարական ինտերնացիոնալիզմի ու սոցիալիզմի քարոզչության հարցում նկատելի է՝ Արզույանի «Նոր կյանքը» շարունակում է Արփիարյանի գաղափարական գիծը: Այս հանգամանքն արտահայտվում է մասնավորապես «Օսմանցի ազատականների համաժողովը»[48] և «Վտանգը»[49] հոդվածներում:

«Նոր կյանքից» Ա. Արփիարյանի հեռանալը ընդհանուր առմամբ ծանր անդրադարձավ հանդեսի վրա: Նրանից հետո հանդեսին դադարեցին աշխատակցել Զոպանյանը, Օտյանը, Բաշալյանը, որից հետո «Նոր կյանքը» շուտով կորցրեց իր հեղինակությունը, բաժանորդների մեծ մասին և 1902 թ. ընդամենը հինգ համար լույս տեսնելուց հետո փակվեց:

Եզրակացություն

«Նոր կյանքում» ներկայացվում էր հայ ժողովրդի քաղաքական դաստիարակության զարգացման խնդիր՝ ընդգծելով, որ նրա հրատարակությամբ ձգտել է նպաստել հայ ազատագրական պայքարի ծավալման և արդյունավետ ուղու ընտրության գործին: Իր կարճատև հրատարակության ժամանակաշրջանում պարբերականը բարձրացրեց XIX դ. վերջին հայ ազգային կյանքում կարևոր նշանակություն ունեցող հարցերի մի մեծ խումբ: Պարբերականում արծարծված հայ ազատագրական շարժման վերախմաստավորման, հայ ժողովրդի ճակատագրում եվրոպական մեծ պետությունների դերի, ազգային առաջընթացի գործում կրթության-լուսավորության նշանակության հարցերն ունեն արդիական հնչեղություն:

«Նոր կյանքը» վեր հանեց ազգային կյանքի բացասական երևույթները՝ իրավացիորեն ընդգծելով, որ առանց դրա անհնար է ազգային ճիշտ քաղաքականության մշակելը: Այնուամենայնիվ «Նոր կյանք» պարբերականում առաջ քաշված գաղափարները հարստացրին հայ հասարակական-քաղաքական միտքը, իսկ այն ամբողջությամբ իր արժանավոր տեղը գրավեց հայ մամուլի և հրապարակախոսության պատմության մեջ:

---

[46] *«Նոր կեանք», 1902, թիւ 2, 18–20:*

[47] *Տե՛ս «Նոր կեանք», 1901, թիւ 15, 225–227, թիւ 17–18, 257, թիւ 21, 305–306, 1902, թիւ 1, 4–8, թիւ 3, 41–45:*

[48] *«Նոր կեանք», 1902, թիւ 1, 4–8:*

[49] *«Նոր կեանք», 1902, թիւ 5, 65–67:*

Գեղամ Հովհաննիսյան – պ. գ. թ., դոցենտ, ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի նոր պատմության բաժնի ավագ գիտաշխատող: Գիտական հետաքրքրությունները՝ հայ ազգային կուսակցությունների և հասարակական քաղաքական մտքի պատմություն: Հեղինակ է 2 մենագրության և ավելի քան 30 հոդվածի: gegham.hovhannisian@mail.ru

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Արփիարեան Ա. 1898, Նոր կեանք. – «Նոր կեանք» (Լոնդոն), թիւ 1, էջ 1:

Արփիարեան Ա. 1898, Ժամանակակից պատմութեան էջեր. – «Նոր կեանք», թիւ 1, էջ 3:

Արփիարեան Ա. 1898, Վերաքննութիւն Սահմանադրութեան. – «Նոր կեանք», թիւ 2, էջ 17–18:

Արփիարեան Ա. 1898, Քաղաքական ծրագիրներ. – «Նոր կեանք», թիւ 6, էջ 81–83:

Արփիարեան Ա. 1898, Օրուան կեանքը. – «Նոր կեանք», թիւ 6, էջ 117–121:

Արփիարեան Ա. 1898, Խաբուեցանք. – «Նոր կեանք», թիւ 10, էջ 156–158:

Արփիարեան Ա. 1898, Տիրապետութեան մը հետեւանքը. – «Նոր կեանք», թիւ 12, էջ 178–179:

Արփիարեան Ա. 1898, Ձինադադար. – «Նոր կեանք», թիւ 14, էջ 210–213:

Արփիարեան Ա. 1898, Եվրոպան. – «Նոր կեանք», թիւ 16, էջ 241–242:

Արփիարեան Ա. 1898, Երկու դար. – «Նոր կեանք», թիւ 18, էջ 274:

Արփիարեան Ա. 1898, Հրեաներեն օրինակ. – «Նոր կեանք», թիւ 20, էջ 306:

Արփիարեան Ա. 1899, Թուրքիոյ բարեկարգումը, Բ. – «Նոր կեանք», թիւ 4, էջ 49–52:

Արփիարեան Ա. 1899, Թուրքիոյ բարեկարգումը, Գ. – «Նոր կեանք», թիւ 5, էջ 66–68:

Արփիարեան Ա. 1899, Ռուսական քաղաքականութիւնը ընդդէմ հայերուն. – «Նոր կեանք», թիւ 9, էջ 130–134

Արփիարեան Ա. 1899, Ռուս պաշտոնական գաղտնի տեղեկագիր մը Կովկասի մասին. – «Նոր կեանք», թիւ 10, էջ 146–147:

Արփիարեան Ա. 1899, Հայաստան եւ Կ. Պոլիս. – «Նոր կեանք», թիւ 15, Դ, էջ 228–232:

Արփիարեան Ա. 1899, Հայաստանը եւ Կ. Պոլիս. – «Նոր կեանք», թիւ 16, Ե, էջ 243–248:

Արփիարեան Ա. 1899, Հայաստանը եւ Կ. Պոլիս. – «Նոր կեանք», թիւ 18, Է, էջ 275–278:

Արփիարեան Ա. 1899, Եվրոպական քաղաքականութիւնը. – «Նոր կեանք», թիւ 20, էջ 314–317:

Ա. Ա. 1990, Անցեալի դէմքեր. – «Նոր կեանք», թիւ 2, էջ 27–30:

Արփիարեան Ա. 1900, Անցյալի դեմքեր. – «Նոր կեանք», թիւ 2, էջ 28–30:

Արփիարեան Ա. 1900, Ծագում հայկական խնդրին. – «Նոր կեանք», թիւ 10, էջ 148–152, թիւ 11, էջ 169, թիւ 12, էջ 180–183, թիւ 14, էջ 215–219, թիւ 16, էջ 245–250:

Արփիարեան Ա. 1900, Մենք եւ երիտասարդ թիւրքերը. – «Նոր կեանք», թիւ 21, էջ 323–326:

Արփիարեան Ա. 1990, Նուիրական յիշատակը մը. – «Նոր կեանք», թիւ 22, էջ 341–346:

Արփիարեան Ա. Երիտասարդ թիւրքերը. – «Նոր կեանք», 1900, թիւ 14, էջ 210–212, 1901, թիւ 9, էջ 116–117:

Ամիլքար Չիբրիանի. 1901, Հայեր. – «Նոր կեանք», թիւ 10, էջ 145–146:

Ազատ խօսքեր. Խօսք եւ գործ. – «Նոր կեանք», 1901, թիւ 11, էջ 162–167:
Ազատ խօսքեր. Չէզոքները. – «Նոր կեանք», 1901, թիւ 12, էջ 182–185:
Ազատ խօսքեր. Շիտակ ճամբան. – «Նոր կեանք», 1901, թիւ 13, էջ 194–198:
Ազատ խօսքեր. Նոր եղանակ. – «Նոր կեանք», 1902, թիւ 1, էջ 2–3:
Ազատ խօսքեր. Հայ հարուստը. – «Նոր կեանք», 1902, թիւ 2, էջ 18–20:
Ապրէ. – «Նոր կեանք», 1901, թիւ 14, էջ 210–211:
Երէկ եւ այսօր. – «Նոր կեանք», 1901, թիւ 16, էջ 241–243:
Կատաղի սերունդ. – «Նոր կեանք», 1901, թիւ 22, էջ 321–322:
Համբարյան Ա. 1990, Հայ հասարակական-քաղաքական միտքը արևմտահայերի ազատագրական ուղիների մեջ, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 480 էջ:
Հայ հարուստը. – «Նոր կեանք», 1902, թիւ 2, էջ 18–20:
Հովհաննիսյան Աշ. 1968, Հնչակյանների կազմավորման գաղափարական արմատները. – ՊԲՀ, № 2, էջ 19–39:
Հովհաննիսյան Գ. 2012, Հնչակյան կուսակցության պատմություն, Երևան, Մեսրոպ Արք. Աշճեան մատենաշար, 352 էջ:
Մակեդոնիան եւ մենք. – «Նոր կեանք»,1902, թիւ 3, էջ 34–35:
Մանուկեան դոկտ. Աբէլ քհն. 2014, Հայրենիքի ազատագրութեան բանակի համոզուած զինուորները (ժընեւ եւ հնչակեան կուսակցութեան կազմավորումը), ժընեւ, հրատ. ՍՂԲԿ «Արարատ» տպարան, 158 էջ:
Միութեան խնդիրը. Երկդիմութիւն չենք ուզեր. – «Նոր կեանք», 1901, թիւ 15, էջ 225–227, թիւ 17–18, 257 էջ:
Միութեան խնդիրը. Կը սպասենք ուրեմն. – «Նոր կեանք», 1901, թիւ 21, էջ 305–306:
Միութեան խնդիրը. Դրոշակեան թաքթիքը. – «Նոր կեանք», 1902, թիւ 3, էջ 41–45:
Պատմութիւն Սոցիալ-Դեմոկրատական հնչակեան կուսակցութեան, 1887–1962. 1962, հ. Ա. Պեյրութ, Ս. Դ. Հ. Կ., հրատ.,616 էջ:
Պիտի ջարդեն. – «Նոր կեանք», 1901, թիւ 13, էջ 193–194:
Սարգսյան Ս. 2017, Հնչակյան մամուլ. – Հայ պարբերական մամուլի պատմություն (1900–1922), հ. 2, խմբ. կոլ.՝ Ա. Խառատյան, Լ. Գևորգյան, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ, էջ 623–628:
Վտանգը. – «Նոր կեանք», 1902, թիւ 5, էջ 65–67:
Օսմանցի ասպատակներու համաժողովը. – «Նոր կեանք», 1902, թիւ 1, էջ 4–8:

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ В ЛОНДОНСКОМ ПЕРИОДИЧЕСКОМ ИЗДАНИИ «НОВАЯ ЖИЗНЬ» (1898–1902 гг.)

ГЕГАМ ОВАННИСЯН

Резюме

Ключевые слова: «Новая жизнь», Арпиарян, Реорганизованная партия Гнчакян, Османская Турция, идеология освободительного движения, Западная Армения, Европа, Россия, Арзуян.

Одним из первых периодических изданий сформированной в 1896 г. Реорганизованной партии Гнчакян был журнал «Новая жизнь», издававшийся в Лондоне в 1898–1902 гг. На страницах периодического издания обсуждался вопрос политического воспитания армянского народа. Журнал способствовал развитию армянского освободительного движения и его эффективности, обращался к самым значимым вопросам армянской национальной жизни конца XIX в. Озвученные на его страницах вопросы, касающиеся, в частности, переосмысления освободительного движения, роли великих европейских держав в судьбе армянского народа, значения образования и просвещения в национальном прогрессе, являлись злободневными для армянской действительности этого исторического отрезка. Периодическое издание откликалось и на негативные явления в национальной жизни, подчеркивая при этом, что без их акцентирования невозможно высветить верную политическую линию. Хотя между редакторами «Новой жизни» – А. Арпиаряном и А. Арзуяном, возглавлявшими журнал на разных этапах его издания (1898–1901 и 1901–1902 гг.), имелись идеологические расхождения, тем не менее, выдвинутые на его страницах идеи обогатили армянскую общественно-политическую мысль, и журнал занял свое достойное место в истории армянской периодики и публицистики.

Гегам Ованнисян – к. и. н., доцент, старший научный сотрудник отдела новой истории Института истории НАН РА. Научные интересы: история армянских национальных партий и общественно-политической мысли. Автор 2 монографий и более 30 статей. gegham.hovhannisian@mail.ru

NATIONAL ISSUES IN THE LONDON PERIODICAL“NEW LIFE” (1898–1902)

GEGHAM HOVHANNISYAN

S u m m a r y

Keywords: the “New Life”, Arpiar Arpiaryan, Reorganized Hunchak Party, Ottoman Turkey, ideology of the liberation movement, Western Armenia, Europe, Russia, A. Arzuyan.

One of the first periodicals of the Reorganized Hunchak Party, formed in 1896, was the “New Life” journal, which was published in London in 1898–1902. The issue of political education of the Armenian people was discussed on the pages of the periodical. The journal contributed to the development of the Armenian liberation movement and its effectiveness and addressed the most significant issues of the Armenian national life of the late XIX century. The issues covered on the pages of the journal were topical for Armenian reality of that historical period, especially those concerning the reassessment of the liberation

movement, the role of the great European powers in the fate of the Armenian people, the importance of education and enlightenment in the national progress. The "New Life" periodical also revealed the negative phenomena in national life, rightly emphasizing that it is impossible to develop a true national policy without laying stress on them. Although there were ideological differences between the editors of the "New Life" – A. Arpiaryan and A. Arzuyan, who headed the journal at different periods of its publication (1898–1901 and 1901–1902), nevertheless, the ideas put forward on its pages enriched the Armenian social and political thought, and the journal completely took a worthy place in the history of the Armenian press and journalism.

Gegham Hovhannisyan – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Researcher at the Department of New History of the Institute of History of NAS RA. Scientific interests: history of Armenian national parties and socio-political thought. Author of 2 monographs and over 30 articles.
gegham.hovhannisian@mail.ru